

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

MOHAI V. LAJOS

Séták Tinával (Emléknapló, május elsejék)

(Az Üllői úton)

Május elsején estefelé aztán, már lámpafényben átjöttünk Ferencvárosba. A hosszúra nyúlt autózás után még kimentünk a Dalmatával a parkba. Itt meg Bohumil Hrabal jutott eszembe, akire ezen a forró tavaszon megint rákaptam, pontosabban a nemrég megjelent Zgustova-féle biográfiára. Fölötlött bennem a könyv nyitóképe: hogy a Barcelonában élő, disszidens cseh esszéista május elsejei képpel indít, amikor pöcegödöröt tisztít az ötvenes évek munkásünnepén az akkoriban kladnói segédmunkásként vegetáló író. Ahogy az akkor még számkivetett ember a fekáliás vödörrel a vállán átvonul a kényszerünnepelőbe öltöztetett kisvároson, ahol egyébként is „megállt az idő”, persze, ki mást mintázna benne az életrajzíró, mint Hrabal emberi panoptikumának legendás figuráját, Pepin bácsit. Bevallom, Zgustova könyvétől eleinte meglehetősen óckodtam, de módosítva korábbi véleményemet, ma már azt tartom, hogy a szerző igen derekasan végezte a munkáját. Ha bárhol fölütöm az opuszt, azon kapom rajta magamat, hogy mind jobban belefeledkezem az olvasásba, számomra is megáll az idő.

Hrabal tavaszünnepe – ahogy talán valamelyik *Tükrök árulásabeli* novellájában himnikusan meggyónja – az „európai reneszánszé”, Kosztolányié a túlburjánzó pusztulás, a veszett fejsze nyele képzete, színpompás tavasz-, sőt egyenesen nyárdíszletben – ez az, ami kezdettől fogva tart.

Másnap az egész napot szerettem volna Hrabalnak és Dalmatánknak szentelni, ez többé-kevésbé sikerült is, igaz, néha az az érzésem támadt, hogy a hajamnál fogva kell kicibálnom magamat az ólomsúlyú teher alól, amelyet a fáradtság ágyazott számomra.

Mindenestre szép volt otthon lenni a Dalmatánkkal: még előtte való nap éjfél tájt kitöltöttem az új *Ki Kicsoda* kérdőívét, s a hobbira vonatkozó korábbi válaszom nem változtattam: „Kellemesen eltöltött órák egy dalmatalánnyal, Tina kutyával.”

Ezzel kapcsolatban egyébiránt két apró mozzanatot megjegyeztem. Még hősi hávégés koromban a szerkesztőségben – és azon túl is – félistenként ünnepelet (tényleg, mert tehetséges) főpap, Horváth Zoltán dorgált meg érte, mondván nem szabad az embernek

„így” kiadnia magát. Azt hiszem, azután történt az az eset, hogy egyik vasárnap reggel a Sobieski utcából vittem ki a Dalmatát a még néptelen Ludovika térre, és a Telepy utca sarkán a zebránál zöldre várva, megszólított egy harminc körüli avantgárd fazon azzal, hogy mit keresek itt. Mire én azt feleltem – balkezemmel a hátam mögé mutatva –, hogy itt lakik Matild, az asszonyom, és megyek a Dalmatával sétálni a parkba. Erre szüroosan a szemembe nézve megkérdezte: „ő a Tina?”, majd választ sem várva hozzátette, „mért hazudod, hogy az asszonyoddal laksz, benn van a lexikonban, hogy a Dalmatáddal”. Ez a regényes dolog bizony velem esett meg a Ferencvárosban, mi tagadás: egy újmódi Krúdy tollára való történet, hogy azért a környék szelleme is fölmerüljön a klinikák körüli egykoron volt kis kocsmák helybéli törzsközönségével, a hullamosókkal. Tanult barátom, nyilván irodalmár – ezt képezte bennem a reggeli jelenet –, és az Arabs Szürke elnyűtt vendégseregét idézte kedvelt olvasmányomból. Úgy járt-kelt az üres, fénytelen Üllői úton, mint az utolsó szivarjával végzett hírlapíró.

Ha már az Üllői út: Dalmatánkkal való caplatásaink csak-csak irodalmi mezben járnak. Ez a környezet, itt a Klinikák és a Ludovika mellett, mindenekelőtt Krúdyé, rajta keresztül egy-egy sétáltatás: rég elfeledett hidegházi kocsisok rekviemje, a böhömnagy székesfővárosi hullakamra kerítésének távoli látványával, az egyetemi belgyógyászati tanszék vaskerítéses téglabástyái mögött elnyúló, fesslő kórházbarakokkal. A lusta épületek között – mint valami nyomorúságos vízfestményen – vizsgálatokra igyekvő, fürdőköpenyes alakok elmosódott foltjai töltik ki a teret. Ez a mi melankóliánk, az „indul a napunk”, hét és nyolc között a Dalmatával.

A társakuttyások környezetét furcsa, messziről itt ragadt figurák népesítik be.

Közülük a legérdekesebb az a nagyvárosi mesefigura (egy valószínűtlenül eredeti irodalmi hasonmás), akit barátainknak ferencvárosi Hrabalként szoktam emlegetni. Egyébként tisztos polgári neve is van: ő Sirály úr, egykoron a nemzeti légitársaság repülőgép-szerelője, két ágrólszakadtnak látszó eb filozófus sétáltatója. Azon a morcos télen, amikor olyan alacsonyan volt fölöttünk az égbolt, hogy bármikor várhattuk, mikor szakad le, és amikor szokásosnál is inkább nem tetszett a dalmatalábnak a fölfagyott, szózott járda, tényleg ránk szakadt a menny: meghalt Hrabal. Sétáinkon Tinával jó darabig Bohumil Hrabalt gyászoltuk.

1997. február harmadikán történt, hogy délután fél háromkor a prágai bulovkai közkórház ortopédiai épülettömbjének ötödik emeleti ablakából – galambetetés közben – Bohumil Hrabal kizuhant, és szörnyethalt. Tíz nappal később temetésekor, a strasnicei krematórium ravatalozójában, egy cigányzenekar eljátszotta a *Cigánysíratót*, kedvenc belvárosi kocsmájában a (már az író életében irodalmi zárandokhelyé vált) Husova utcai *Aranytigris*ben pedig a gyászolók „sörünnepe” ültek, s ahogy erről egyik életrajzírója, Ratko Pytlík később beszámolt: „Az újságírók a Hrabal számára fenntartott asztal felé tekintettek a »kis« agancs alatt, ám legnagyobb csodálkozásukra Ő már nem ült ott. Ezek után elhangzott néhány nekrológ, és az örökkévalóság hullámai összezárultak Hrabal fölött.”

Ez az író legendáját síron túl is növesztő, regényesített vég, az öngyilkosság vagy véletlen baleset, ha tetszik, filozófiai pró és kontrája, azóta is élénken foglalkoztat irodalmi berkekben sokakat. (Ha gonosz akarok lenni, azt mondom, író- és irodalomtörténész-nemzedékek hosszú sorának biztos kenyeret adott a kezébe, ami mégiscsak rendes dolog volt tőle.) Hrabal minket, magyarokat holtában másképp is megdolgoztató fenomenális tehetség. Az Európa Könyvkiadó ugyanis csak nem fogy ki az író eredeti szövegeinek közreadásából, pedig amíg élt, addig is jól el voltunk látva Hrabal-olvasmánnyal. A szónak betű szerinti értelmében nagy (mert az eredetivel ekvivalens értékű): Jirí Menzel-féle filmfeldolgozásokkal, egyebek mellett a *Szigorúan ellenőrzött vonatokra*, a *Sörgyári capriccióra*, a *Hóvirágünnepre*, a *Pacsirták a cérnaszálonra* gondolok, a *Gyöngéd barbár* színpadi adaptációjára, és a közép-európai napsütésben sütkérező magyar befogadástörténetre, legismertebbként Esterházy Péter többször megírt „apaszövegére” – látható, hogyan gyakorolt termékeny vonzerőt az elmúlt harmincöt-negyven év magyar nyelvű literatúrájára Hašek és Kafka mellett a harmadik, világirodalmi kánonba tartozó prágai fenomen.

Sokszor gondolkodtam azon, miért is fontosak ezek a dolgozatok, régi szép műszóval „elegyes írások”? Egyáltalán mi, hogyan és miért fontos egy életműben? Irodalmárok, esztéták és madárjósok tengernyi mennyiségű tintát (újabbán tintapatront) használtak el a feleletekre, korántsem megfellebbezhetetlenül. Ezek a „Hrabal-dumák” tán azért érdekelhetik az embert, mert ő is, az írók köztársaságának többségéhez hasonlóan, amikor fogalmazott, többnyire álarcok mögé rejtőzött. Ebből szűrte le nem egy életrajzírója, hogy végül is Hrabal legbensőbb világa megközelíthetetlen, pedig az gondolhatnánk, hogy a „nagy hantás” óvatlanul kifecsegett mindent.

Nem így történik. *Az osztályisméltő emlékezéseinek* egyes szám első személyű elbeszéléseiben viszont kendőzetlenül vall magáról, bölcsőtől a koporsóig, az iskolapadtól, a sörgyáron át egészen a kerskói macskakorszakig, életének minden fontos színterén végigkalauzol, a tőle megszokott nyelvi lelemények, szófordulatok, spontán improvizációk segítségével, kiapadhatatlan mesélőkedvvel, mely olyan embertől származik, akiről idejekorán lefoszlott minden tarka máz, illúzió.

Hrabal – odaadóan – ideálképpé teszi külön bejáratú aszfaltfilozófiáját, miszerint ha van „szmoking nélküli” élet és van „szmokingos,” akkor a döntést nem ildomos halogatni. A nymburki reálgimnáziumi évekből való történet Hrabalnak arra a korai, még roppant esendő életszakaszára esik, amikor „a tartós tudatlanság üvegharangja vette körül”, és a hivatalos nevelés fellegvára, az iskola, egyenesen gyötrelmet okozott neki. Rossz tanuló, osztályról osztályra bukdácsol, tépett önbecsülésének aztán az tesz be végképp, hogy osztálytársai közül egyedül az ő szülei – apja ekkor a sörgyár ambiciózus gondnoka – készítették érettségire szmokingot gyermeküknek, a többieknek csupán fényesre vasalt vasárnapi ruhára telt. Ő meg a legrosszabb diák, aki ráadásul örök elégedetlenség tüzét hordta a szívében, hivalkodó szmokingban feszített. Ez a nehezen elviselhető ellentét a világra csodálkozó Hrabal egész életre prolongált élménye, amivel azt fejezi ki valójában, hogy az életet szmoking nélkül élők hordozzák a szívükben az igazságot.

Egyébként az író tevékenységét egy az egyben gyónásnak tekintő Hrabal nem állított kevesebbet annál, mint hogy „saját életével írt regényt”. Ezek után nem meglepő, hogy kijelentésével arra sarkallta értelmezőit: elég őt regényalakként ábrázolni, vagyis kedvvel engedni a csábításnak. A tekintetben persze nincs nézetkülönbség, hogy a cseh író élete önmagában szimbolikus jelentésű labirintus, a primer életesemények színes leírása, a mű-mozzanatok egymás mellé illesztése pedig vonzó és eredményes módszer egy sorsportré, egy emberi karakter kirajzolásához, de még az ő különös esetében is újjáéledő kétely, hogy a biográfia épp a rejtőzködő, önmaga legendáját körmönfontan megtervező író életművének a művészi átlényegítést hagyhatja homályban. Hiába tekinthető egy-egy életperiódus szigorú lenyomatának bizony valamely elbeszélése, regénye (például e cseh nemzeti ellenállás melankolikus rekviemje, a *Szigorúan ellenőrzött vonatok*), hiába lehet térben és időben pontosan megszerkeszteni a pálya ívét a kladnói vaskohó deklasszált filozófusainak beszédeitől, a Spálena utcai papírlerakat bálázómunkásainak izzó bölcseletéig – amit az életrajzi megközelítés tudhat, távolról sem magyarázat minden részlethez. Főleg a fő szöveget képzendő írásmód kialakulásához, amely Hrabal világhírét, „önsorsportréját” megalapozta. A periféria, a lecsúszottság költészetének páratlan nézőpontjához elengedhetetlenül szükséges az életrajz tüzetes földolgozása – állítja Hrabal emlékkönyvének szellemiségével Radko Pytlík –, hiszen tudjuk például, hogy Hrabal önként fordított hátat a nymburki sörgyár polgári biztonságot nyújtó állóvizének („A feloldhatatlan ellentétek súlya egyre inkább nyomja Hrabal szívét-lelkét – írja Pytlík –, aki egyértelműen családja, főleg azonban önmaga elől menekült Kladnába.”) Ez a momentum pedig arra utal, hogy tudatosan építette föl az életet maga körül, mégis azokról a főntartásokról sem tanácsos hallgatni, amelyek azt sugallják, az írásokban fölbukkanó önéletrajzi én sohasem azonos egyes-egyedül Hrabaléval.

A főleg irodalompolitikai okokból igen későn – negyvenkilenc éves korában – a nyilvánosság színpadára lépett író nem minden exhibicionizmus nélkül használta föl a hatvanas évek derekán saját törekvései illusztrációja gyanánt azokat az „olvasói leveleket”, amelyek két ellentétes végletből világítják meg addigi tevékenységét. Okkal lehet arra következtetni: Hrabal tényleg elhitette magával, hogy könyveinek valódi tartalmával és értékével az üzenetek önzetlen szerzői szembesültek maradéktalanul, így még az a gyanú is fölmerülhet, hogy voltaképp a kavicsot és gyöngyöt egyformán felszínre hozó vélemények szülőit benne kell keresnünk. Bárhogy történt is, kiátkozói megbélyegzik könyveinek íróját, akiről azt tartják, hogy „szenilis trotty, pubertás hajlamokkal”, „akinek a dutyiban vagy a diliházban a helye”. A hódolók szövegeiben viszont az árulkodó vonás, hogy levetett sarokkal járultak bálványuk színe elé: „Ujjongtam olvasás közben. Már rég nem éreztem a szívem táján ilyen melegséget.”

A Hrabal-jelenség eredetiségében lévő mágneses vonzóerő a folytonos rácsodálkozás állapotában tartja az olvasókat – vélik sokan –, így az életrajzi motívumok fölgöngyölítésekor az a veszély leselkedik az értelmezőkre, hogy nem tudnak megfelelni az objektivitás követelményének. Ám Monika Zgustova szerint – aki *A fanyar gyümölcsök*

kertjében címmel írt életrajzot – nincs is szükség távolságtartásra, és egyáltalán nem baj, ha túlfűtött érzelmek vezetnek valaki tollát. Voltaképp minden olvasó egy kicsit Hraballá változik, az író univerzumának részévé válik. A személyiség szentségére, a titokzatos jellem szerkezetére az író nagy önéletrajzi ciklusából (*Házimurik, Vita nuova, Foghíjak*), a muzeális Közép-Európa történeti topográfiájára a *Díszgyász* elbeszéléseiből könnyedén következtetni lehet, ezért az életrajzi földolgozás esetében fölmerülhet: az életrajzíró, a portréfestő mondhat-e többet, és főleg mást Hrabalról, mint amennyit az író életműve magába foglal, tartalmaz, „elmesél.”

Ez utóbbi mű, Zgustováé, Hrabalt történettel bíró szentként írja le, akinek sorsa művészi sors ugyan, de nem egyszerűen az, hanem – itt véleménye összetalálkozik Milan Kunderával, aki Hrabalt a szovjet megszállás alatti Csehszlovákia névadó írójaként aposztrofálta – politikai sors is, történelmi embléma, ez a tematika mégis vízjelszerűen marad elrejtve a könyvben. Az ábrázolás Hrabal életrajzi énjét helyezi előtérbe, a jellemformálás technikája, a jelenetezés úgy állítja be az író alakját, mintha költött szereplő volna: egyik nevezetes figurája saját irodalmi galériájának. Zgustova az életmű és az olvasó közé iktatott értelmezés legrövidebb útját választotta: Hrabal regényeinek világát összemosta az író civil életének elemi erejű tényeivel, irodalmi létének különös fejleményeivel. Zgustova bátran, sőt már-már hivalkodóan vallja meg, hogy nincs önálló értelmezési szótára Hrabalhoz, hanem Hrabal nyelvét, érték- és jelrendszerét használja. Zgustova fölfogása korántsem tipikus, mivel varázserejű hőst mintáz kiválasztottjából és nem a filológia tényeivel araszol előre a biográfiában.

A cseh irodalomban – szemben a miénkkel – nem halt ki az életrajzba ágyazott életmű-bemutató, sőt ezt az olvasmányos műfajt szemrebbenés nélkül művelik neves irodalmárok: a filológiai árokásásba szerelmes Radko Pytlík korábban előszeretettel összegezte Švejk-kutatásait ebben a könyvtípusban, ezért számára a Hrabal-életrajz megírása nem okozott gondot. Beállításában a hašeki tradíció modern folytatója Hrabal, aki művészileg és gondolatilag követhető eszményt lát elődjében. Pytlík „irodalomtörténeti jelenetsorának” alfája és omegája az ún. prágai iróniában megfogalmazott tétel, ennek pedig – a Švejk kongeniális szerzője nyomdokain – Hrabal a kiteljesítőjévé és glorifikálójává válik. Pytlík nemzeti nézőpontú, de mégsem korlátolt, hanem kitekintő jellegű szemléletével keres helyet a hagyományban hősének, akinek írói érvényesülését a kor, először az ötvenes évek viszonyai gátolták, majd a szovjet invázió utáni időszak, mivel a hivatalos elvárások és Hrabal jelleme közt áthidalhatatlan szakadék tátongott. Hátrányára volt előmenetelében az is – foglalja össze a monográfus a Hrabal-szakirodalom közhelyeit –, hogy nem volt hajlandó a szocialista realizmus rozsdás karójára tűzött szeméremű művelésére. További bajt hozott a fejére azzal, hogy már korai műveinek esztétikájával is megtörte a konvenciót, és az élet önként választott periferiáját, a libeni külvárost nézte ki alkotói terepéül, ahonnan a „sokdimenziós élet mágikus igenléséhez” eljuthatott. A menny és pokol hrabali gyűjtőlencséjébe állított „ámító”, vagyis a megszemélyesülő elbeszélő én, házi használatra esztétikát kreál a világ tündéri elsajátít-

hatóságára: „Az ámitó, akkor, amikor éppen nem elegyedik beszédbe az emberekkel, önmagát szórakoztatja beszédével, olyan esetekről számol be, amelyek jelentőségét eltúlozza, jelentését elcsúsztatja, összezavarja, mert az ámitó az ihlet gyémántszemén szűri át a valóságot. Az ámitó olyannyira az elbeszélés megszállottja, hogy úgy látszik, mintha a nyelv maga választotta volna ki az ámitót, hogy az ámitó szavainak tükrében szemlélje önmagát, és bizonyítsa magának, mi mindenre képes.”

Mind Zgustova, mind Pytlík, de ide sorolható a mi Esterházy Péterünk is *Hrabal Könyve* című regényével – a fent idézett ars poeticából is kikövetkeztethetően – a nagyság ismérvének tekinti azt aényt, hogy a cseh író az olvasás örömét csempészte vissza egy zavaros kor emberének a hétköznapi világába. Művészetszociológusok szerint pedig ennél többet az irodalom nem tehet. Hrabal még legnehezebb – a totális hallgatásban eltelt – 1939 és 1963 közötti periódusában is szilárd elhatározással az olvasónak írt, egyszerűen szüksége volt a közönségre, s az olvasó háláját akkor vívta ki igazából magának, amikor hosszú órákon keresztül álltak sorban a könyveiért Prága utcáin. Talán ebből a rendszer alávetettjeinek jutó villanásnyi szabadságból származik az a túlhangsúlyozódó életrajzi sztereotípiá, mely Hrabal szabálytalan lényéhez harsány politikai mellékjelentést rendelt. Hrabal nem politikus alkat, lelki jelenségei másféle rugóra jártak. A kommunista diktatúra 68 utáni állapota indokolja a szplines árnyékolást – ebben közös a nevező –, a hatalomnak tett bármiféle esszenciális engedményről csakis negatív előjellel beszélni azonban durva tévedés. A bársonyos forradalom után, egy 1975-ös, a politikai propaganda által ízléstelenül eltorzított nyilatkozata miatt, bírálatok keresztüzébe került; csakhogy az utólagos ellendrukkerek elfelejtették, hogy megnyirbált, megszelídített szövegek mellett több szamizdat regény is napvilágot látott tőle. Azoknak van igazuk, akik azt állítják, hogy Hrabalnak az élet (és a politika) alávetettjei iránti szolidaritása levetette az emberek gátlásait, eltávolította a tonnányi súlyokat a lelkekről.

Ki volt hát valójában Bohumil Hrabal, ki hosszú élete folyamán végsőkéig védelmezte – mindenféle külső és belső fenyegetettséggel szemben – a maga banális love story-ját, hogy a vágy belső modelljével – rendhagyó művészi hitvallásainak egyikével – tükröt tartson a valóság elé? Egy biztos, része annak a prágai tradíciónak, amely megváltoztatta az irodalom képét. Hašek és Kafka csillagjegyében állva azt hagyta utókorára, hogy az ember ne akarjon „soha recept szerint boldog lenni”. Hrabal tehát mégiscsak varázserejű hős, állítják róla azok a kortársai, akik együtt járták vele kedvenc prágai perifériáit, hogy elfeledjék a mindennapok automatizmusát, a dologszerű létezését. A közép- és kelet-európai irodalmak tágabb körén pedig az a profán szent, aki az író önmagához való hűségének egyszeregyét fogalmazta és élte a totalitárius korszak betonszarkofágja alatt. Hrabal minden erejét csakis a maga feladatára összpontosító karakter volt, és hiába mért ki neki még az itteni lépték szerint is rendhagyó pályát, különös sorsot a történelem, belső szabadságának kivételes foka eltúrta a legmostohább körülményeket is. Életrajzírói, mintha eleve arra készülődtek volna, hogy a személyiséget és a karaktert mitikus keretbe és olyanná formázzák, amelyben igazzá válhattak az író önmagára kirótt penitenciái.

Zgustova és Pytlík a művészi önkeresést valóságos vezeklésnek tartja, amely végigvonul a pálya egészén, s a gyémánt keménységével metszi ki a személyiségből azt, ami az alkotói munka szempontjából fontossággal bír: a „köztes helyzetet”, melyről azt állította az író, hogy „emberi sorsok formájában érkeztek” hozzá, vagy amelyeket azáltal hívott elő, hogy saját magát „a meghibbanás határáig” hajszolta.

A valóság inspirációja az egyik elem, a költészeté a másik, amely a közkeletű megítélés szerint Hrabalt Hraballá alakította. Pytlík bemutatja, hogy az írói karakter kialakulása nem lehetett független a tradíciótól, mely a cseh néplélek évszázadokra visszanyúló művelődéstörténeti hagyományát éppúgy fölszívta, mint az időben közeli svejkséget, de az utóbbi archetipikus alakmásának a *Sörgyári capriccióból* világhírnévre szert tett Pepin bácsinak (alakjai többségéhez hasonlóan) már „gyémánttal van a szívébe vésvé az, amiről a filozófusok beszélnek”. Zgustova szerint Hrabal végső soron a feladatnak akart megfelelni, és pályája a művészi magára találásért folytatott szakadatlan küzdelemmel telt, amelyben a valódi megismerés volt az egyedüli tét. Zgustova ezen a ponton Hrabal „szokratészi”, magát megismerő szabályához úgy tartotta magát, hogy az íróra irányította saját belső figyelőrendszerét. Életrajza gyűjtőmedencéjévé vált mindannak, amit a dolgok színe és visszája Hrabalnak jelentett. Pytlík Hrabal önszemléletének állomásairól festett érzékletes képet, Zgustovát pedig a beleézés vezette, hogy a hőstől eltanult látszatok mögötti valóságot földerítse. Mindketten elrugaskodnak a tapasztalati világ képétől, hiszen a hrabali univerzum lényegét az ellentétekre épülő áradó szépségben ragadják meg. Bár a két szerző másféle módszert választott, de ezt – a Hrabalról hosszú idő óta élő kristályos képzetet – egyikük sem módosította. Hrabal írói lényének kohézióját az önmagához való hűség biztosította. Nála a periféria a felhajtóerő, és drámai ellentétekben fejeződik ki az élet hétköznapi csodája: megtanítja szeretni az embert – állítják egybehangzóan ismerői –, mert tévedés az, hogy a peremvilágon csorba a lét, vegetál az egyén. Ez talán még áttételesen igaz a közép-kelet-európai régióknak arra a metszetére is, amelyet épp Hrabal világított meg. Pytlík idézi hőstét, aki a „nulla helyzet” egyébként siralmas voltát poétikus köntösbe öltözteti, hogy újabb lendületre, alkotó forrásra leljen belőle: „krédóm a NULLA, és örömmel tölt el, hogy a görög ZÉRO nem csak a nullát jelenti, hanem a tiszta víziót... számomra elég, ha eljutok a tiszta vízióig és az első képig, az első mondatig, amelyet kiköpök magamból, az asszociáció tudattalanom mélyéből újabb és újabb mondatokat vonz magával, nem védekezem átfolyásuk ellen, hagyom e mondatokat az erősen megvilágított színpadon végighaladni, hogy lássam, halljam őket, hogy örömöm teljék bennük.”

Ezzel együtt is a kocsmai dumákat átpoétizáló, az életet a banalitások hósi eposzává formáló író jellemzésekor az életműből átplántált kliséknek jut a főszerep. Ha az életrajzok nem is fejtik meg Hrabal minden titkát, de egy-egy jelenetsorukkal a lényegért azért felvillantják; nemcsak Jirí Menzel idézte föl a pöcegödör tartalmával kertjében hajladozó író kolosszális alakját a *Hóvirág ünnepek* emlékezetes epizódjával, hanem – ahogy korábban említettem – Zgustová is: de az ő fenomenális képsorában a nymburki kertek

alatt az emberi ürüléket tartalmazó vödörrel bóklászó Hrabal köré az ötvenes évek május 1-jének munkásünnepét csomagolta sztaniolba a történelem.

(A Rómain)

A betonszagú pontházak közötti tér harsogó zöldjére hétágon süt a nap, lassan átmelegíti a szobát, számítógémem az ablak előtt írásra készen, ha délutánig bírom szerencsével, ázni fogok a napfényben. Kartávolságra a kanapén Tina hunyt szemű meditációja derűs álmot jelez, legalábbis készülő dalmataálmoskönyvem idevágó passzusa szerint, melyre társszerzőként szerződünk kutyánkkal. Levegős, tweedzakós tavasz helyett ismét a hirtelen ránk törő forró, mediterrán nyár, ahogy mifelénk mostanában lenni szokott.

Tegnap egész nap a „dalmataheverőn” május elsejei napidézőt tartottam. Matildomat elvonták munkaügyi Aquincumból, ezért maradt a kettősünk. Korai első séta Tinával, még hét óra előtt a vasbeton lakótömbök tövében éledező zöld szigetecskéken, majd a lakótelep oldalához szoruló villanegyed csinos házai közt – egészen a nemzetközi kempingig és vissza. Amikor menetrendszerű pontossággal az orvosi rendelővel szemközti kicsinyke gyepen, a Monostori út ember nem lakta felén Dalmatánk (némileg szégyenlősen) elvégezte dolgát, a Palicsi útra befordulva következett a visszaút rohamtempóban a hazáig, aztán hármásával szedve a lépcsőfokokat a kosztos tálig: épp csak mutatóba, kockára vágott füstölt sajt sonkamaradékkal. Magamnak a kefirhez gőzölgő fekete, azután a fedelmi pompával az aznapra rendeltetett és előre odakészített Kosztolányi-könyv, amelyet évtizedek óta május első reggelén szoktam elővenni. Vagyis az *Aranysárkány*, az újraolvasandó nyitófejezetekkel.

Nem rejthetem el megindultságomat: Kosztolányi regényírásából diplomáztam 1979-ben Szörényi Lászlónál, tíz évvel később ebből doktoráltam, és ez a sárszegi regény elkísér egészen életem végéig.

Az *Aranysárkány* egyik fő jellegzetessége a halál- és elmúlásképzetek gyakori megjelenése a regényben. Mindjárt a nyitómondathoz („A pisztoly eldördült”) efféle képzet fűződik, s az első fejezetek leírásai hangulatilag és tartalmilag felkészítik az olvasót, hogy meghatározó erőt lásson bennük. Magam egyfajta folytonosság megteremtését érzem a tömörszerűen építkező cselekmény mögött; ez a folytonosság a természetszimbólika révén érvényesül, de a cselekménysíkkal azonos értékűnek tételezem fel. Vizuális hatása és dinamikus, olyan síkja a regény elképzelt valóságának, amely előtérként és háttérként is funkcionál. Lényeges szempont, hogy az elbeszélő előbb jeleníti meg a fölbolydulás képsorát, mint a cselekvőkét. A cselekménysíkot tehát egy olyan térbe helyezik, amely önmagára érvényes törvénnyel rendelkezik, a hatása alól a szereplők nem tudják kivonni magukat: mindegyiküket megéri valamilyen értelemben a tartalma, mindegyiküknek személyes tapasztalata lesz róla. A *Pacsirtához* képest az *Aranysárkány* hosszabb időszakot foglal magába; a naptári idő helyett azonban a természeti változások válnak érzékelhetővé, az idő múlása helyett a természeti változás jelenik meg teljes konkrétságával mint

valamiféle időforma; az idő előrehaladását a fokozódó hőség jelzi. A hőség Novák öngyilkosságának napján a legnagyobb, a temetés idején viszont csillapodik, enyhül, sőt Fertődön már a tél képei idéződnek fel.

A hőség halál- és elmúlásképzettel jár együtt, de ez nem teljesen újszerű vonás Kosztolányi művészi gyakorlatában. Gondoljunk csak *A véres költőre*, ahol a hőség hasonló módon uralkodik a regényvilág fölött. De Kosztolányinak a környezet leírásával most sikerül maradéktalanul megteremteni azt a teret, amely az ellentéteket teljesen magába fogadja; a természeti világ valamennyi megjelenített eleme visszhangot ver a szereplőkbe, úgy is fogalmazhatnánk, hogy a két világ egymásra kopírozódik, folytonosságot jelöl. Ritka szépségű és összetettséggel bíró leírásokat találunk a szövegben:

„A kocsiuton, pörkölt fák, kiloccsantott tőkbelek, eltiport uborkahéjak közt nyargalt a nyár, egyre növelve tüzét, megölte azt, amit életre hívott, a fénye már sűrűn, sárgán csurgott alá, mint a genny. Minden megértett, a földeken learattak, betakarították a termést. Kövér dongók zúgtak a tanári szobában, belepve az ablakot, élelmet keresve még a tintatartó keserű kávéjában is. Egyik dongó az ablakdeszkán petéit tojta.”

A halál a maga előérzetével hangulatilag nyomatékosan jelen van, Novák öngyilkossága azonban csupán az atmoszféraérzettel nem indokolható, pontosabban: a hőség érzetével felkeltett, költői érzékenységgel leírásokban megjelenített elmúlás- és halálképzeteket nem elsődlegesen Novák sorsának végzetében látom realizálódni, hanem valamiféle *pusztulásélmény* egyetemes megfogalmazásában, jelenlétében. Süllyedésről árulkodnak a regény mellékszereplői is, Bíró Gyurka például semmiben sem különbözik Szunyogh tanártól, a *Pacsirta* panoptikumfigurájától: Sárszegen ő éppúgy tönkrement, mint idősebb tanártársa. A jobb sorsra érdemeseket hamar elszűrki Sárszeg világa, az elbeszélő „lepényszerűen elterpeszkedőnek” írja le kiterjedését az *Aranyársarkányban*, amellyel a városban honoló tohonyaságra, közönyösségre céloz. Csakhogy amíg a *Pacsirta* Sárszegének mindent vastagon beborító gyilkos pora van, és a lassú sorvadást az ősz természeti szimbolikája jeleníti meg, itt az „idén olyan meleg volt a tavasz, mint a nyár”: a természeti világ szimbolikája a regény alaphangjaként a megbolydulást jelöli meg, és a pusztulást hozó tavasz képzetét kelti fel az olvasóban. E várakozás kielégítése történik meg egyfelől a regényben, nem tekinthető véletlennek, hogy a hőség különféle formájába lépten-nyomon beleütközik az olvasó: a fizikaszertárban „nagyon meleg volt. A tavasz ebbe a terembe zárva tombolt.” Novák házának kertjében „rekkenő meleg” van, ebben a hőségben pillantja meg a lányát, aki engedetlensége miatt nehezen kezelhető a számára:

„Novák a kerítés mellett ballagva feltekintett a derült égre, melyen egyetlen foltnyi felhő sem mutatkozott, s egyszerre megpillantotta a levegőben a leányát.”

Az *Aranysárkány*ban elképzelt világra a pusztulásélményt érzem korlátlanul kiterjeszhetőnek, amely mind a természetszimbolikában, mind a szereplők életében teret nyert: egyszerre kapcsolódik az egyénhez és az egyén fölötti világhoz, hatalma általános érvényű, mindent magához vonz, átértelmez, újraalakít. Minőségileg teremt új viszonyokat a világban, s ebben különbözik a *Pacsirtában* megfogalmazott gondolattól, amely az emberi lét sivárságát még valamiféle transzcendencia jegyében feloldotta, feloldhatónak vélte. Talán nem tűnik túlzott merészségnek, ha a *sárkány*hoz tapadó képzetekben hasonlót látok. A sárkány megjelenésének szimbolikus jelentéstartalma van, de nem tudjuk pontosan megfejteni a mondanivalóját. Nyilvánvaló, hogy a valóság részeként valaminek a jele, de az *Aranysárkány* regényvilágában több valóságsík ötvöződik, keveredik egymással. Kézenfekvő megoldásnak látszik, hogy pusztá tárgyi mivoltával a tudattalan szándék jelenlétét sugallja: egyidejűleg kelti fel a túláradó öröm és a fenyegetettség érzését, de olyan alapszimbólum egyúttal, amely a szereplők sorsára alakítólag hat. Megkülönböztetett figyelem irányul feléje, mivel az elbeszélő címként emeli ki, így nemcsak Novák Antalhoz kapcsolódik, hanem az egész regényvilágra alkalmazható jelkép. A sárkány egyszer jelenik meg a történet valóságos idejében, kétszer a szereplők tudatában idéződik fel, mint annak a májusi reggelnek az emléke, amellyel a regény kezdődött. Ez a kétszeri visszatérés ad külön hangsúlyt az alapszimbólumnak, címként való szerepeltetése is mélyebb megokoltságot így kaphat. Funkciója szerint tehát valamire emlékeztet, de az a vonás nemcsak utólag derül ki róla, mivel már első megjelenésekor rejtvénytű jelenség, találgatásra, magyarázatra ad alkalmat – azonosulásra és különállásra, a szemlélődés pusztá tárgya és fenyegető veszély előhírnöke. Ha a regény tudatosan megkomponált színvilágára tekintünk, láthatjuk, hogy a túlrett világ sárga, izzó, hevülő színtartományába beletartozik az aranyszínűre festett sárkány. De továbbléphe-tünk ennél, Kosztolányi más műveiben is alkalmazza az aranyszínt hasonló vagy közeli tartalmak, élmények rögzítésére. Helyzet- és létélmény kifejezésre szolgál kései költészetében az „aranykezűkkel” intó fák képe, a „sárga tömb” jelentésköre. (Lásd az utóbbiról: HANKISS Elemér, *Hogyan fér bele egy táj egy háromsoros versbe?* = *Érték és társadalom*, Bp., 1977, 101–110.)

Az aranyszínűre festett sárkány rendkívül vizuális hatást kelt a regényben; talán ezért még azt is meg lehet kockáztatni, hogy a szereplőknek nem a tudatos énje hozza felszínre a sárkány képét, illetőleg kelti fel a hozzátapadó egykori érzeteket. Amikor a sárkány megjelenik az égen, három tanár, Tólas, Novák és Fóris van jelen; a vidám kisiskolások mellett a szereplők közül még Csajkás követi a repülő tárgy útját, de a sárkány rövid időre Lisznerék fűszerboltja fölött is megáll. A szereplők és az alapszimbólum kapcsolata voltaképp már itt elkezdődik. Novák nem szabadul a látványtól, Fóris viszont elveszti önuralmát, mert fegyelmetlenséget lát benne, róla azonban hamar kiderül, hogy a diákság iránt értetlen. Csajkást az önfeledtség pillanatai járják át. Fórist a sárkány alakja félelemmel tölti el, Novák növeli szorongását, amikor az „istennyilát” szóba hozza. Fóris most már egyértelmű gyilkos eszközt lát a játékszerben, Novák szerint viszont „az életet jelképezi.”

Ahogy a Városerdő harsány majálisa a felbolydulást, a természet korábbi egyensúlyának felborulását mutatja, úgy az aranszínű sárkány a drámai változást rögzíti le, készíti elő a szereplők életében; ez a drámai változás lényege szerint az *Aranysárkány* mondanivalója.